

«AD BENE LABORANDUM». DEL TREBALL PAGÈS A LA RENDA FEUDAL (TERRASSA, SEGLES X-XII)

Vicenç Ruiz i Gómez, historiador

Resum

Sovint, el feudalisme es presenta com un ordre jurídic i polític que només entra en contacte amb l'esfera de la producció a través de la punció d'excedents en forma de renda. Per contra, aquest estudi pretén mostrar com la renda feudal suposa una subversió dels processos de treball pagès. Així, per al període estudiat, hom pot observar com hi ha una evident transformació del parcel·lari, com la vinya esdevé un conreu privilegiat per part dels feudals i com aquests passen a controlar els ginys de transformació (molins i trulls) en un curt lapse de temps. Tot i que també s'han tractat altres aspectes relacionats (estructura familiar, difusió del mas i de les sagres, tipus de censos i imposicions) per acabar de copsar la complexitat de les relacions socials de producció o les resistències i complicitats pageses en aquest procés, aquests han estat bandejats perquè llur anàlisi excedeix el marc d'un simple article.

Abstract

Feudalism is often defined as a legal and political order which just takes contact with the production sphere through rent form surplus punctures. Nevertheless, this study tries to show how the feudal rent means a subversion of the farm work processes. Thus, for the studied period, we can all remark how evident the transformation of field boundaries was, and how vineyards became a privileged crop for the lords of the manor, who would come to control transformation devices (such as mills and oil presses) in a short period of time. Despite also dealing with other related matters (family structure, cottage and shrine spreading, types of census and impositions) that help to grasp the complexity of production's social relations or the peasant's resistance and complicity involved in that process, these writings have been excluded since their analysis exceeds the frame of a simple article.

L'any 1043 Llobeta i el seu fill Ponç es van veure obligats a vendre les seves possessions «propter necessitatem famis per persecucione petrarum» (ASA, doc. 48).¹ A primera vista, hom pot pensar que una pedregada podia portar una família pagesa a la fam. Ara bé, les comunitats pageses han de preveure les males collites en les seves estratègies de supervivència (HALSTEAD; O'SHEA, 1989) i, per tant, en una comunitat on els pagesos mantenen el control sobre els seus processos de treball, un accident climàtic no explica per si sol aquest grau de precarietat. En aquest sentit, ambdós autors citats han documentat una sèrie d'estratègies que els grups pagesos de les societats agràries preindustrials practiquen davant la variabilitat en l'abastiment de menjar. Entre aquestes destaquen quatre tipus: mobilitat, diversificació, emmagatzematge físic i intercanvi (1989: 3). El seu objectiu no és cap altre que el d'amortir els períodes d'escassetat causats per les males anyades. Així, per exemple, la diversificació consisteix a ampliar la base del sistema de subsistència, bé sigui per mitjà d'una major varietat de plantes i animals, o bé per mitjà d'explotar zones més variades (1989: 4). Com veurem tot seguit, l'agricultura terrassenca durant el període estudiat no es caracteritza, almenys des de l'evidència documental, per una diversificació de cultigens (més enllà de la vinya, el cereal i l'oli), i més aviat es pot detectar un procés de

concentració del parcel·lari per part dels magnats allà on inicialment hi trobem la preferència per un parcel·lari dispers.

El predomini de la cerealicultura juntament amb la vinya, cultígens aptes per a l'emmagatzematge, l'entenc com una imposició feudal. Aquesta imposició explicaria per què Llobeta i el seu fill Ponç han de vendre's les terres. Si opten per la venda és perquè no disposaven de suficients cereals emmagatzemats, probablement les parcel·les de terra que conreaven estaven concentrades —d'aquí que una pedregada acabés amb tota la collita— i, finalment, la varietat de cultígens conreats es limitava a cereals i vinya.

L'objectiu, des d'ara, serà centrar-se en la intervenció feudal sobre els processos de treball de la pagesia del *castrum Terracie*. Segons la documentació, aquesta intervenció sobre el camperolat, sotmès a censos per senyors locals ja des del segle x, s'inicià mitjançant la imposició de la vinya al llarg del segle xi. Paral·lelament, per bé que a un ritme més lent, s'anà augmentant el cultiu de cereals nus. Aquesta intervenció, a més, és detectable tant des de la reorganització del parcel·lari, com pel control de les eines, principalment les de transformació, per part dels magnats locals. L'estudi del desgast de l'autonomia pagesa i la subversió dels processos de treball pagès que se'n derivà² no es pot dur a terme d'una forma completa, però, sense la participació de l'arqueologia. Tanmateix, mitjançant l'estudi de les referències textuais, intentaré exposar certes característiques de la reorganització del parcel·lari, valorar l'abast de la imposició de certs cultígens i constatar el control —de fet, és gairebé un monopoli— de les eines per a la transformació dels productes agrícoles, essencialment vinya i cereals.

La reorganització del parcel·lari es produeix mitjançant dos processos diferents. D'una banda, l'allunyament de les parcel·les dedicades al cereal respecte als cursos d'aigua, documentat des d'inicis del segle xi. De l'altra, una concentració de parcel·les, especialment dedicades a la vinya, fenomen que es pot observar de manera clara a partir del segon quart del segle xi. Aquesta concentració es deu a l'interès dels feudals per rendibilitzar aquest cultigen, interès demostrable per la posada en conreu de nous espais destinats a la vinya, amb topònims que indiquen que anteriorment allà no s'hi conreava. D'altra banda, l'anàlisi de les *complantationes* permet veure amb més claredat l'interès feudal per aquest conreu i la creació de xarxes de dependència a través de la subversió dels processos de treball que, de manera autònoma, eren decidits per les comunitats pageses.

Sembla lògic que els feudals comencin per la vinya, atesa la importància qualitativa d'aquesta per al procés d'acumulació de riquesa, mentre que quantitativament no suposés un perill, en cas de males collites, per a la supervivència de les comunitats pageses. Pel que fa als cereals nus, és també lògic que la seva introducció resultés més lenta. L'ordi era el cereal base per a l'alimentació de les comunitats pageses, tal i com reflecteixen els documents, i els feudals no es podien arriscar a canviar-lo d'un any per l'altre, especialment si tenim en compte la variada rendibilitat que ofereixen

cereals nus com el blat o l'espelta, en contraposició amb els cereals vestits com l'ordi. Aquesta capacitat de resistència pagesa davant la introducció dels cereals nus —la qual semblen no tenir per la vinya— pot ser una prova de la predilecció pels cereals vestits —en el cas terrassenc, l'ordi— d'aquestes comunitats i que, realment, aquests cereals representaven la base de llur alimentació.

1. L'evolució del parcel·lari a través de la documentació

He basat la meua recerca sobre l'organització del parcel·lari en l'estudi d'una selecció de documents on apareixen, de manera aïllada, peces de terra i de vinya. He descartat, doncs, els documents que feien referència a alous o aquells en què terres i vinyes hi figuraven conjuntament. D'un total de 207 documents útils, segons la premissa marcada, he recollit 214 mencions de parcel·les: 108 *terrae* i 106 *vineae*. Aquestes xifres inclouen els esments dels conreus de les afrontacions, descartant qualsevol eventualitat de repetició, i al costat hi apareix el tant per cent respecte al nombre total de parcel·les dins de cada període. Els resultats han estat aquests:

Parcel·les de terra amb les seves afrontacions

Períodes	Parcel·les	Afrontacions							
		Terres		Vinyes		Torrents		Recs	
915-950	15	14	93'3%	14	93'3%	11	73'3%	1	6'6%
951-975	11	11	100%	11	100%	4	36'4%	1	9%
976-1000	24	21	87'5%	21	87'5%	17	70'8%	6	25%
1001-1025	23	23	100%	23	100%	12	52'2%	2	8'6%
1026-1050	22	20	90'9%	20	90'9%	14	63'6%	1	4'5%
1051-1075	7	6	85'7%	6	85'7%	4	57'1%		0
1076-1100	6	6	100%	6	100%	3	50%		0

Quadre 1. Peces de terra amb llurs afrontacions i els percentatges que representen

Parcel·les de vinya amb les seves afrontacions

Períodes	Parcel·les	Afrontacions							
		Terres		Vinyes		Torrents		Recs	
915-950	2	0		2	100%	1	50%	0	
951-975	11	9	81'8%	10	90'9%		54'5%	1	9%
976-1000	8	7	87'5%	6	75%	2	25%	1	12,5%
1001-1025	16	14	87'5%	9	56'2%	1	6'2%	0	
1026-1050	34	25	73'5%	21	61'7%	17	50%	1	2'9%
1051-1075	17	12	70'5%	9	52'9%	8	47%	0	
1076-1100	18	14	77'7%	9	50%	9	50%	0	

Quadre 2. Peces de vinya amb llurs afrontacions i els percentatges que representen.

Pel que fa al segle x, la mitjana de terres que afronten amb torrents és d'un 70%, mentre que les vinyes se situen clarament per sota, amb un 42%. Al segle següent, el percentatge de les *terrae* baixa, i se situen en un 56%, mentre que el de les vinyes és gairebé idèntic, un 41%. He cregut oportú retocar els percentatges finals de la mitjana degut al fet que certs valors parcials s'allunyaven clarament d'aquesta. El 36% de les terres que afronten amb torrents al tercer quart del segle x, per exemple, no es pot entendre sinó com a fruit de la poca quantitat de documentació sotmesa a anàlisi estadística, tenint en compte que tant el percentatge anterior com el posterior se situen en el 70%. El mateix succeeix amb el 6'2% de vinyes d'inicis de l'onzena centúria. Probablement, el percentatge de vinyes que afronten amb torrents s'ha de situar entorn al 50% al llarg dels dos segles, sense que es produeixi, doncs, una baixada significativa en aquest aspecte, el contrari del que succeeix amb les terres que afronten amb torrents. Aquest fet s'explicaria per la compatibilitat manifesta entre vinya i cursos d'aigua. Ja Borfo i Roca havien detectat aquesta relació per al terme castral terrassenc: «El nucli de l'explotació agrícola era el torrent. El seu fons era fàcilment conreable i permetia el desenvolupament de formes variades d'hort [...] en les zones de pendent dels torrents, apareix documentada de forma important la vinya» (1987: 156). A la Cerdanya, per exemple, també hi trobem pautes similars. Clara Arbués en dóna un bon exemple en un estudi sobre Músser: «En general, les vinyes de Músser documentades en el capbreu de 1358, també semblen situar-se en les cotes inferiors del seu espai agrícola, en el fons de la vall del Segre o en els pendents laterals sobre el riu» (1998: 82).

Pel que fa a les afrontacions entre terres i vinyes, es pot documentar una clara estratègia, datable als anys centrals del segle xi, de concentració d'aquestes darreres, no tant mitjançant les afrontacions amb d'altres vinyes, en global un 80%, sinó amb el descens evident d'afrontacions amb terres: mentre al segle x un 88'6% de les vinyes afronten, de mitjana, amb una o més terres, al segle xi el percentatge baixa al 56'8%. De les deu parcel·les documentades a la dècada dels seixanta del segle xi, tan sols quatre afronten amb terres, mentre que a la dècada dels trenta eren tretze de dinou. Aquests percentatges permeten, doncs, afinar força la cronologia proposada.

Què en podem concloure, d'aquestes xifres? Primer, que al segle x el percentatge de parcel·les dedicades al cereal que afronten amb cursos d'aigua és clarament superior al de les vinyes, si bé al segle xi ambdós tants per cent s'equilibraran. Segon, que pel que fa a les vinyes sembla detectar-se un procés de concentració al llarg del segle xi. M'ocuparé dins l'apartat dedicat a la cerealicultura feudal d'aquest progressiu allunyament dels torrents de les parcel·les dedicades al conreu de cereal. Provaré d'explicar el procés de concentració de les vinyes a l'apartat dedicat a la imposició de la vinya, mitjançant un altre estudi estadístic que té en compte els *loci* de conreu on

s'esmenten les peces de terra. Ara, però, tractaré un aspecte específic: la qüestió de la dispersió o concentració del parcel·lari.

El debat sobre la racionalitat o no de la fragmentació i dispersió del parcel·lari en contraposició amb la seva concentració és un interessant mitjà per a tractar dos aspectes íntimament lligats. D'una banda, permet posar de manifest les característiques antagòniques d'una agricultura gestionada per una lògica pagesa enfront d'una agricultura dominada per la lògica de producció feudal. De l'altra, permet desemmascarar els prejudicis ideològics amb els quals bona part de la historiografia s'ocupa de l'estudi de les societats precapitalistes.

Aparentment, la dispersió del parcel·lari, lligada a l'herència igualitària, tan sols sembla tenir sentit des del punt de vista pagès que la practicava, ja que ha portat molts historiadors a considerar irracional aquest comportament. Així, E. Cantera entén aquest sistema com a «antieconómico» degut a «la fragmentación y la dispersión de las tierras de los campesinos» (1997: 33). Salrach inclou les «particions hereditàries» dins de les causes del retrocés del «sistema antic» (juntament amb la feblesa tècnica i els baixos rendiments) que portà al canvi feudal (2004: 25). Amb el feudalisme, contràriament, a partir del final del segle XI i durant el segle XII, s'acabà estenent la figura de l'hereu, per tal d'assegurar el manteniment íntegre de les terres hereditàries i afavorir-ne la concentració, tot facilitant la gestió dels dominis senyoriais (To: 1997).

Tanmateix, si hom provés d'entendre els motius que portaven les comunitats pageses a practicar aquest sistema *irracional*, potser s'hauria d'abandonar la pàtina de progrés que encara avui dia acompanya alguns estudis sobre la consolidació de la societat feudal davant, com reiteradament els defineix Salrach, «els primitius reflexos d'autosubsistència de la pagesia» (2004: 37, 397 i 448). Així, segons Wickham, la fragmentació de la terra és resultat de l'herència partible i es considera desitjable a moltes societats pageses, de forma que no hi ha necessitat de considerar-la inestable o irracional. Mitjançant aquest sistema, el veïnatge era un mecanisme social importantíssim a l'hora de delimitar les peces de terra i també de decidir a qui pertanyia o no una parcel·la (1995: 526). Però no només cal destacar la importància dels vincles socials que embolcallaven aquest sistema. També són importants els avantatges estrictament productius. Segons Forbes, la fragmentació de la terra permet que cada unitat familiar pugui explotar diferents sòls amb diferents condicions edàfiques i, per tant, assegura una collita mitjana adequada tant en anys plujosos com en els més secs (1989: 91).

És a dir, davant la racionalitat feudal de la concentració de parcel·lari, les comunitats pageses optarien –dins d'una agricultura de secà– per la dispersió de les seves terres, ja que així es podia amortir l'efecte d'inundacions o pedregades de poc abast, tan imprevisibles com comunes dins el clima mediterrani, mitjançant les collites que

obtindrien en terres que no haguessin patit cap contratemps. Sembla explicable que la comunitat pagesa, entre rendibilitat i seguretat, opti per la segona opció (SCOTT, 1976), mentre que els avantatges de la concentració tenen sentit especialment a l'hora d'acumular riquesa per part senyorial.

També, per tal d'afavorir la fragmentació de terres, s'ha de relacionar el sistema d'heretament igualitari, que, com descriu To i Figueras, té dues possibilitats: «heretament partible, és a dir el repartiment del patrimoni entre els fills en parts més o menys iguals, i el coheretament o heretament conjunt per part dels diversos fills» (1997: 117). Quins són les avantatges d'aquest sistema respecte a la concentració del patrimoni típica del sistema de l'hereu? Thomas W. Gallant les resumeix perfectament: «l'herència partible proveeix la nova llar de suficient terra per sobreviure [...] posseint-la en diverses zones, permetent així l'explotació de diferents micro-ambients» (1991: 43). Per als segles ix i x, To i Figueras ha mostrat que el sistema d'herència bilateral és el predominant als comtats catalans (1997: 124). A Terrassa podem identificar aquest sistema hereditari gràcies a les nombroses compravendes conservades per al segle x i a la menció sistemàtica de l'origen dels drets sobre les terres intercanviades. Al llarg del segle xi les mencions són de caire més genèric, si bé es pot comprovar com el sistema d'herència encara no estableix de manera clara la preeminència del primogènit. La institució de l'hereu, de fet, es consolidarà a la primera meitat del segle xii.

El sistema d'herència bilateral i igualitari aportava a la unitat familiar terres situades a diferents tipus de sòl i a diferents ubicacions, i s'evitava així el risc de males collites. Estructura familiar i procés productiu, per tant, han de ser estudiats com un conjunt indestriable, ja que responen conjuntament a decisions determinades sobre la reproducció social. Precisament amb la feudalització, lligada a la progressiva concentració del parcel·lari, s'instaurarà el sistema de l'hereu per evitar la dispersió del patrimoni. El mateix To i Figueras reconeix que la institució de l'hereu s'estén, especialment, degut a l'interès senyorial, tant per simplificar la gestió dels seus dominis, com per establir una elit rural que detentaria els masos (1997: 303-304 i 309-310).

Partint d'aquests raonaments, esdevé realment significativa l'actuació de diversos magnats terrassencs que als segles x i xi acabaren adquirint blocs compactes de parcel·lari mitjançant compravendes. El primer cas és el del matrimoni Güistimir i Bonadona, al lloc de Meià.³ Entre els anys 933 i 947 es documenten deu compres efectuades per aquesta parella, totes al lloc de Meià exceptuant-ne la primera, i sobre parcel·les que progressivament s'anaren afegint a d'altres parcel·les seves, tal i com demostren les afrontacions. De fet, cal situar el nucli de les seves adquisicions entre dos torrents, que afronten sempre a llevant i ponent de les terres comprades (SLM, doc. 3-8). Ja a la primera compra de dues peces de vinya efectuada a Meià el 936, les

afrontacions denoten la presència prèvia de terres dels compradors: la primera vinya afronta per tres dels quatre costats amb les seves terres i la segona per dos costats, si bé a ponent afronta amb un camí (SLM, doc. 2).

La següent compravenda, de l'any 937, forma ja part del predi delimitat pels dos torrents al qual he fet menció anteriorment (SLM, doc. 3). La terra objecte de l'intercanvi limita a migdia amb una vinya i a tramuntana amb una terra dels compradors. El més normal, però, és que la peça de terra o vinya que s'adquireix estigui ja envoltada, a tramuntana i migdia, per terres dels compradors (SLM, docs. 4-6, 8 i 10). Cal destacar que en cap dels documents no trobem cap altre nom que es repeteixi a les afrontacions més d'una vegada, a part dels noms dels compradors.

Pel que fa als venedors, en tres casos són parelles, en quatre casos són individus sols (tres dels quals són dones) i en tres casos més són grups familiars (germans, bàsicament). En el cas dels quatre individus sols, tres d'ells tenen les terres per herència dels pares. Saborida vengué la setena part de les terres que havia deixat la seva mare (SLM, doc. 1), Longobard vengué la quarta part de les terres deixades pels seus pares (SLM, doc. 5), mentre que Adaleva vengué tres terres que equivalien a «totes les meves hereditats en aquestes terres que haig de rebre dels [meus] difunts pares» (SLM, doc. 10). Sembla clara la preeminència de l'heretament igualitari per a aquest període i de quina manera aquest va lligat a la dispersió de les parcel·les. A més, tal com posen de manifest els dos primers documents comentats, o bé es dona la casualitat que l'herència total corresponia a set i quatre parcel·les respectivament, o bé allò que estan venent són parts dels drets sobre els fruits d'unes terres que la família havia de continuar treballant i pagant-ne els censos corresponents a Güistimir i la seva esposa. Un cas únic d'entre els venedors a Güistimir és el de Sènior (SLM, doc. 7). No pel fet de ser una dona sola, sinó pel fet que és l'únic cas d'aquesta sèrie de possessors que adquirí la terra per compra i no per herència.

També són testimonis d'herència igualitària les vendes efectuades per grups familiars. Així, Meravella acompanyà el seu germà Madeix i l'esposa d'aquest Felícia en la venda de dues vinyes que els havien pervingut per herència dels pares (SLM, doc. 2). Per dues vegades són grups de tres germans els que venen també les seves terres a Güistimir: Muradell, Guillà i *Eldegontes* (SLM, doc. 3), i Seniomir, Ellega i Pulímia (SLM, doc. 6). Finalment, les parelles documentades representen, al seu torn, dos moments ben diferenciats dins el cicle reproductiu familiar. En primer lloc trobem Ató i Rímol, que venen una terra que al primer li pervingué per herència i a la seva esposa pel *decimum* (SLM, doc. 4). No s'hi menciona cap fill i, per tant, es pot tractar d'una parella encara jove (com ho devien ser llavors també Güistimir i Bonadona).⁴ L'altra parella, Argemir i Elió, en canvi, venen una terra que els pervingué per «lectuosa de filia nostra» (SLM, doc. 8). Una filla amb capacitat de testar, òbviament, implica una edat dels seus pares força avançada.

En cap de les vendes no s'hi fa menció de cases o d'altres elements que facin pensar que s'estava venent la part principal del patrimoni familiar. El bon grapat de terres que en poc més d'una dècada acumulen el matrimoni Güistrimir-Bonadona indica que difícilment ells sols podien encarregar-se de llur conreu. El més probable, per tant, és que els mateixos braços que conreaven aquelles terres les continuessin conreant, a partir de llavors, però, sota el domini del dit matrimoni. Sobre la condició social d'aquest matrimoni, de tota manera, ben poca cosa se'n pot dir. Potser hauríem de qualificar-los de «pagesos emprenedors», ja que no els acompanya cap títol que acrediti la seva condició senyorial. Com deia més amunt, però, aquest és el primer d'una sèrie de casos documentats d'actuacions destinades a conformar un domini senyorial compacte. Per a la resta de casos sembla evident la condició de magnats dels seus protagonistes. En aquest, la documentació conservada no m'ha permès identificar-los com a tals del cert, però tenint en compte els propers exemples no s'hauria de descartar en absolut aquesta identificació.

El veguer El·lemar és el següent cas que podem documentar. Els mecanismes per fer-se amb un domini compacte són els mateixos que els del matrimoni Güistrimir-Bonadona: una sèrie de compravendes en un lloc ben precís, el lloc de Palofret («Palacio Fracto»). Entre els anys 969 i 982, El·lemar efectuà dotze compravendes, en vuit de les quals les terres comprades afronten, com a mínim, amb una de les terres que ja hi tenia el veguer.⁵ Cinc d'aquestes compravendes tenen per objecte unitats d'explotació constituïdes per cases, horts, terres, vinyes i recs.⁶ A l'última d'aquestes, de l'any 980, es menciona a més la presència de sitges associades.

Com succeïa amb el cas anterior, fora del comprador ningú més no surt citat de manera repetida a les afrontacions. Els documents mostren la imatge d'un parcel·lari dispers, amb terres contigües que pertanyen a possessors diferents i on són freqüents les mencions de recs. Sens dubte, el seu conreu havia de comportar un conjunt de normes referents a pràctiques de pas, a torns de regadiu, etc. Unes normes que només des d'un sentiment de comunitat poden ser dictades i acceptades. Evidentment, la documentació no fa referència a aquesta *altra* legalitat jurídica, però no hem d'oblidar que és precisament aquesta la que resta desdibuixada per les compravendes i la *proprietas* fixades per la cultura escrita en què es mouen els magnats.

És evident que l'adquisició d'aquestes terres i cases per part d'El·lemar, a més d'incorporar els pagesos que les treballaven, hagué de suposar un canvi en la gestió dels processos de treball. La preeminència social que va lligada a la possessió del major nombre de terres d'un *locus* determinat, per als casos de les famílies pageses respon tant als cicles de reproducció com als vincles socials que s'hi puguin establir amb d'altres membres de la comunitat. Això suposa que sigui

ben difícil mantenir aquesta preeminència al llarg de diverses generacions i que, per tant, s'arribi a convertir en un domini social consolidat. Quan, en canvi, la preeminència social va a parar a mans d'un magnat com el *vicarius* El·leamar, es trenca aquesta dinàmica i les jerarquies socials que podien variar de forma generacional tendeixen a fixar-se.

El *dominium* d'El·leamar, com el dels altres feudals terrassencs dels segles x i xi, prengué cos a nivell jurídic en forma d'*alodium*. Recordem que el conjunt documental de les compravendes d'El·leamar ha pervingut gràcies a la conservació del fons del monestir de Sant Benet de Bages. És probable que el mateix El·leamar llegués aquest seu domini al dit cenobi, ja que l'any 1024 (CSC, doc. 451) una tal Emma llegà al seu nebot Amat l'alou de *Palacio Freto*, del qual n'era titular aquest mateix monestir benedictí. A l'inici del segle XIII es pot arribar a identificar almenys una part d'aquest alou del segle xi –originat amb les compravendes d'El·leamar a la segona meitat del segle x– amb el mas Alcuba, també sota domini de Sant Benet. En aquest cas, l'origen del mas tingué una clara acció senyorial prèvia d'acumulació de terres, una creació de vincles de dependència i l'establiment de censos.

Un tercer exemple el trobem amb el prevere Guillarà i les seves adquisicions al lloc anomenat Boades d'en Gerald, situat «subtus Egara», és a dir, sota les esglésies de Sant Pere i Santa Maria. D'entre els anys 1003 i 1021 s'han conservat cinc compres de terres en aquest lloc per part del citat prevere.⁷ En totes elles, hi trobem la seva presència, com a mínim, en una de les quatre afrontacions. Les dues primeres vendes, les fa la mateixa persona, una dona anomenada Imuló. Mentre que la tercera, la fan Madrona i la seva filla: la mateixa Madrona que surt documentada en una de les afrontacions de les dues compravendes anteriors. D'igual forma que succeeix en el cas d'El·leamar (si bé a menor escala), el conjunt de peces de terres que s'han anat adquirint acaben sent conceptualitzades a nivell jurídic i documental com a *alodium*. L'any 1032 Guifré, almoïner del testament del prevere Guillarà, féu donació a Bonadona i al seu fill Sendred d'un alou franc conformat per les terres i vinyes que el difunt prevere havia anat adquirint, entre d'altres llocs, «in Buadella Geralli» (SLM, doc. 238). Bonadona era la *fidel* del prevere i Sendred era llur fill. Aleshores que sotmetien a cens els pagesos que treballaven llurs terres.

Finalment, cal destacar Adaleda, documentada profusament entre els anys 1004 i 1044 a les afrontacions de vinyes situades al *locus* de *Linarios*.⁸ No són gaires documents i, de fet, en cap d'ells intervé com a atorgant. En canvi, és comú que les vinyes objecte d'intercanvi estiguin completament envoltades per «vinyes d'Adaleda» (SLM, doc. 269, 301 i 328). Si no s'hagués conservat el seu testament de l'any 1047 (SLM, doc. 339), Adaleda es podria identificar com una pagesa *emprenedora* més, que prosperava gràcies al *mercado de la terra* i no com a membre d'una potent nissaga de magnats amb grans dominis dins i fora de Terrassa, incloent-hi el castell

de Pera (RUIZ: 2000). De fet, al vinyer de *Linarios* hi trobem un celler, llegat pel fill d'Adaleda, Gerbert Bonuç, a la seva filla Nèvia (SLM, doc. 419). Sembla clar que, de nou, el conjunt de terres documentades constitueix un alou senyorial i que, de ben segur, tot i no fer-s'hi cap referència explícita a la documentació, les vinyes venudes que eren voltades de vinyes d'Adaleda també li pertanyien. Els seus compradors i venedors intercanviaven els drets de treballar-hi, més que llur propietat, sota el consentiment de la nissaga d'aloers i el pagament dels censos corresponents. Uns censos que significaven quelcom més que una punció sobre la producció pagesa: imposició de determinats cultius i necessitat de concentrar el parcel·lari per a fer-los rendibles, com el cas de la vinya a *Linarios*.

2. La vinya com a instrument de control feudal

El cultiu de la vinya a l'Alta Edat Mitjana, segons bona part de la historiografia catalana, s'ha interpretat com a fruit de l'esforç de la pagesia lliure que s'encaparrava a mantenir la tradició agrícola clàssica: blat, oli i vinya. Tal com resumeix A. Serra: «De primer, es produí una expansió gradual del sòl destinat a la vinya en tots els sectors geogràfics, influïts per la cultura alimentària imperant que considerava necessari el consum d'aquest producte, de tal manera que, quan el comerç no en va proveir, com en l'època romana, es va haver de recórrer al conreu particular. En segon terme, aquesta producció era encaminada al propi consum sense voluntat d'exportació» (1993: 282-3). A més, des de mitjan segle x i, sobretot, al llarg del segle xi l'expansió d'aquest cultiu –paral·lelament al seu control per part dels senyors laics i eclesiàstics– s'ha considerat com un dels eixos de la famosa *croissance* feudal. Pel que fa al terme castral terrassenc, Borfo i Roca coincidien, en part, amb aquesta interpretació tot afirmant, però, que l'expansió fou deguda a «la creació per part del camperol d'un recurs per fer front al mercat i alhora a la creixent monetarització de les relacions socials» (1987: 159). D'altres estudis sobre la Terrassa medieval, com el d'Antonio Milán i Laura Vea, ja han anat un pas més enllà: «Se'ns fa difícil pensar en una iniciativa pagesa procliu al conreu vitícola (una mena d'alcoholisme generalitzat?); tenint en compte que aquest no és de cap manera un tipus de conreu d'*autoconsum*, i els anys que tarda a donar rendiments, no pot ser res més que una imposició senyorial, laica o eclesiàstica (molt clar als contractes de *complantatio*)» (1993: 64).

L'instrument pel qual s'ha estudiat el creixement i, sobretot, la difusió social de la vinya és el contracte de *complantatio*. Salrach recorda que precisament aquests contractes agraris mostren «l'existència d'uns pagesos viticultors que comencen essent tinentes [...] i acaben esdevenint aloers» (1993: 143). Contràriament, segons Jaume Oliver: «Mentre el pes del treball recau sobre el pagès que conrea la vinya amb les

seves mans, aquest acaba disposant d'una part del fruit menor que la del senyor, tot i que el contracte estipuli meitat i meitat. Altres rendes generals, com el delme i la primícia, i censos particulars redueixen la part del pagès, mentre el senyor, sense invertir treball, conserva una part major dels beneficis» (1997: 84). Més recentment Pere Benito ha dedicat també una especial atenció a les complantacions en el marc del seu estudi sobre la formació de la senyoria de la terra i la tinença pagesa (2003: 125-161), arribant a una conclusió entremig de les dues postures anteriors.

Segons Benito, inicialment aquest contracte no generava cap tipus de lligam personal entre les parts, sinó que cal entendre'l com una «associació entre terra i capital» (2003: 126). Només a partir de mitjan segle XI, amb la incorporació del senyoratge a les clàusules, es transcendí «el caràcter estrictament agrari de la complantació i la divisió de la vinya» (2003: 140). El complantador, doncs, passà en aquests anys de «soci capitalista» a tinent, ja que conjuntament amb la desaparició de la clàusula sobre la divisió de la terra s'hi establí la cessió del dret a tinença.

Si es repassen les *complantationes* terrassenques –deu en total– vuit d'elles són a la vegada cartes precàries.⁹ De les dues restants, la de l'any 965 està protagonitzada per dues persones prou rellevants: Fruiló, que esdevindria *deovota* l'any següent,¹⁰ i el jutge i sacerdot Borrell (SLM, doc. 29). La clàusula més comuna a les altres vuit és: *et non abeatís licencia alium senioriaticum facere*, prou explícita. Si bé podien, passats uns anys, vendre la peça de vinya treballada, sempre ho havien de fer sota el consentiment del senyor. Un senyor que, en la meitat de les ocasions, fou Odger, abat de Sant Llorenç. Poder vendre, però, no equivalia a ser-ne *propietari*. Hi ha, de fet, algun document que fins i tot especifica la submissió a cens d'aquestes terres i vinyes *proprias*. Aquest és el cas d'una venda del 1053, en la qual Miró i Eg venen al prevere Marc una peça de terra amb una trilla «nostra pròpia [...] excepte la tasca de Sant Cugat» (CSC, doc. 598). El baix valor de la venda, un sou i mig, pot ser un bon referent per a d'altres vendes amb valors aparentment molt per sota dels béns transaccionats i que, en realitat, s'explicarien per la submissió a cens de la terra *propria* en qüestió tot i que aquest no es mencioni explícitament.

Un altre aspecte per a mostrar el domini feudal en el conreu de la vinya és el control de les eines de transformació del raïm, en especial els trulls, per part dels senyors. Entre els posseïdors de trulls trobem Guillaà, prevere (a. 1032), i Gerbert Bonuç (a. 1065), ja identificats al capítol dedicat als alous. També es documenten d'altres religiosos que tenen trulls: Radulf, prevere (a. 1010), la monja Bellida, que en té un en el seu alou (a. 1019), o el prevere Longobard (a. 1020). Finalment, senyors laics com Sendred Sunyer, el qual té també una espasa (a. 1066), o un tal Jofre que es lliura a Sant Llorenç l'any 1026. L'únic cas que no he pogut identificar com a magnats és el del matrimoni Argemir i Bella (a. 1036).¹¹ Cap d'aquests trulls apareix aïlladament en una petita parcel·la o a les afrontacions

d'una vinya, sinó a les descripcions de grans alous o a deixes testamentàries on no s'especifica la seva ubicació. Així, la fórmula més comuna és, per exemple: «terres i vinyes, amb arbres diversos [...] cases, corts, amb portes i sitges i trull» (SLM, doc. 258). Això fa que no es pugui dir amb certesa on –en relació als camps de conreu de vinya– eren situats els trulls.

Diversos estudis a d'altres localitats catalanes sí que han pogut situar aquests trulls. A partir d'una recerca arqueològica a propòsit de la localització dels trulls a la localitat de Flix, Francesc Fité i Prim Bertran conclouen que el «procés d'elaboració del vi es realitzava íntegrament al costat mateix de les vinyes i era controlat directament des del castell o *domus* al voltant del qual s'ubicava la plantació i s'havien construït els trulls» (1993: 239). Jaume Oliver detectà al Pallars l'existència d'uns «trulls centralitzats» (1997: 85) gestionats pels senyors locals. Per a Clara Arbués, a més, aquesta centralització de trulls només es pot considerar rendible si, paral·lelament a una concentració de parcel·lari dedicat a les vinyes, el seu conreu és destinat a un comerç que transcendeixi l'àmbit local (1998: 48-49). Tenint en compte la concentració de les parcel·les dedicades al conreu de la vinya que he detectat, semblaria lògic que els trulls apareguts a la documentació estiguessin a prop dels vinyers per tal de rendibilitzar el procés de transformació de la vinya. Tanmateix, dels tres *loci* esmentats de manera concreta on podem trobar trulls (Togores, Matadepera i Vilafilar), cap d'aquests no és un dels *loci* amb predomini de vinya. Tot i això, sí que trobem un celler a *Linarios*, alou de la família Bonuç (SLM, doc. 419).

A part dels trulls, trobem d'altres eines utilitzades en el conreu de vinya i transformació del fruit, que a la documentació acostumen a aparèixer com a *vascula minora*. En un document de l'any 1049 s'especifica quin tipus d'eines són: «scutulas et cannadas et siras et parilio I de portadoras» (SLM, doc. 348). A part de les portadores, costa aclarir a quin tipus d'eines es refereixen. Tanmateix, he cregut oportú reproduir-ne aquí la llista. A més a més, també trobem: «cubos» (docs. 189, 206, 275 ...), «tonnas» (docs. 189, 275, 419, 459 ...), i un *folladoro*, o premsa, per al raïm (doc. 419). Per descomptat, cups i tones formaven part del *cellario*, com el que Gerbert Bonuç tenia a *Linarios*. Uns cups i tones que, a banda de distincions habituals en funció de la mida, *maiore* o *minore*, també reben apel·latius particulars. Així, trobem en el mateix document «cubo I richer et tonna I guarnnera» o «cub I guifredins [...] et tonna I gelisenda et tonna borrella». En aquest cas, els cups i les tones sembla que s'identifiquen en relació amb persones determinades (Riquer, Guarner, Guifred, Gelisenda, Borrell). Es tracta de part del llegat que Gerbert Bonuç donà a la seva filla Nèvia i, probablement, els qualificatius feien referència a alguns dels pagesos que treballen les vinyes pels Bonuç a Terrassa.

Malgrat l'augment que es detecta a la documentació al llarg del segle XI (1001-1025: 41%, 1026-1050: 60%, 1051-1075: 71%, 1076-1100: 75%), no crec que

el tant per cent real de sòl dedicat al conreu de la vinya fos el mateix. Afirmacions com les d'Albert Benet respecte al Pla de Bages, segons el qual la zona coberta per la vinya a la fi del segle XI podia arribar a les dues terceres parts (1993: 245), són difícils de defensar, si, a més, l'únic motiu de l'extensió d'aquest conreu és la demanda per part de Barcelona (1993: 252). Per descomptat que la ciutat de Barcelona, per molts consumidors de què disposés, no podia representar una demanda tan desmesurada, si els percentatges de vinya documentats fossin transportables al parcel·lari real.

Potser una bona manera de qüestionar aquestes xifres és comparar-les amb les que ofereixen els estudis d'història agrària de les mateixes zones a mitjan segle XIX (força més fiables a l'hora d'establir superfícies reals de conreu). Josep Colomé i Francesc Valls han recopilat les dades de la superfície de vinya conreada a diferents comarques catalanes a l'entorn de l'any 1860. Per al Vallès Occidental és de 68'16%, mentre que per al Bages és de 63'6% (1994: 49). Aquests percentatges es donen –no sé si cal que ho recordi– en un context capitalista on hi ha una comercialització de productes derivats de la vinya, especialment l'aiguardent, en mercats internacionals, paral·lela a una creixent importació de cereals provinents de l'estranger. ¿Hem de suposar que els feudals tenien capacitat per comercialitzar la mateixa magnitud de productes vinícoles respecte del conreu en general que la que es tenia al segle XIX? Si això fos cert, ¿quina rendibilitat haurien d'oferir els camps destinats al cereal –els quals en teoria ocuparien una tercera part tan sols de l'espai conreat– a fi d'alimentar les comunitats pageses i satisfer la resta de demandes de renda feudal? Precisament, aquesta és una de les majors contradiccions dels qui magnifiquen el conreu de la vinya, ja que, paral·lelament, són els primers a suposar rendibilitats baixíssimes per als camps de cereal (vegeu l'apartat següent).

Forçosament, les superfícies de cada parcel·la dedicada a la vinya havien de ser reduïdes, i és ben segur que formaven sempre part de parcel·les més grans dedicades als cereals, d'on l'expressió tan comuna *terras et vineas*, o bé es trobaven situades en *loci* especialitzats i vinyers que, malgrat tot, no tenien res a veure amb els *fundi* d'època imperial que abastien el comerç per tota la Mediterrània. Pel que fa a Terrassa, ja s'ha pogut comprovar que l'anàlisi estadística de les mencions de parcel·les, tant de vinya com de terres, indica que les primeres protagonitzen un procés de concentració ja detectable clarament a les dècades centrals del segle XI. Tanmateix, la mostra presentada aplega documentació de tot el *castrum Terracie*, sense especificar el *locus* de conreu on es trobaven les parcel·les.

Una altra mostra a partir de cent trenta-dos documents, tot agrupant-los pel *locus que dicunt* on és localitzada la peça objecte de la transacció, sobre un total de dotze *loci* significatius pel seu volum de documents, permet afinar encara més, geogràficament aquest cop, el procés de concentració de les vinyes.

Percentatges de vinyes i terres segons *loci*

Boadella	75%-25%	Llinars	44%-56%	Prat	21%-79%
Feulines	70%-30%	Matadepera	56%-47%	Rimulnell	84%-16%
Gaià	47%-53%	Marçans	73%-27%	Sot	46%-54%
Jonqueres	57%-43%	Meià	77%-23%	Toudell	50%-50%

Quadre 3. El primer percentatge representa les mencions de parcel·les de terra, mentre que el segon representa les vinyes.

Tot i que el quadre pot ser criticat per la seva acronia, els percentatges finals no varien substancialment —exceptuant precisament els *loci* amb predomini de vinyes— dels percentatges parcials que he anat realitzant cada vint-i-cinc anys. També cal dir que l'escassetat de documentació sotmesa a estadística pot ser poc representativa, però encara ho són menys els conjunts documentals més amplis que no tenen en compte la importància d'intentar entendre la formació de blocs de parcel·lari individualitzats, els quals mai no es creen de manera natural.

Així, tan sols en quatre *loci* el percentatge de les vinyes supera al de terres de cereals, tot i que, exceptuant el Prat, sigui ben poca la diferència. El més interessant, però, crec que rau en l'aspecte toponímic. Tant Llinars com Prat són dos topònims que semblen denotar la posada en conreu de vinya d'unes terres que, en un temps anterior, eren dedicades per a pasturar o per al conreu del lli. És significatiu que sigui precisament en aquests dos topònims on el percentatge de vinyes és més elevat. Això, crec, prova el caràcter aliè a la comunitat pagesa de l'opció de la vinya com a cultigen dominant en una zona àmplia de conreu, com són els *loci*. Per tant, només es pot entendre l'aclaparadora diferència en el percentatge entre vinyes i terres en aquests topònims, sempre marginals, a més, respecte al parcel·lari dedicat al cereal, com a conseqüència de l'exigència de renda per part dels feudals. També arriba a aquesta conclusió Esther Peña en un estudi sobre la feudalització a Castella. Segons l'autora, les mencions de cereal predominen respecte a les de vinya, amb l'excepció de llocs ben concrets. Aquesta preeminència de tipus selectiu de la vinya es deu «al interés de su posesión por parte de centros monásticos que ya tenían garantizado el espacio del cereal» i «por ser un cultivo decididamente orientado por ciertos grupos de poder dada su durabilidad, regularidad y comercialización, lo que hace de él un apartado importante en el capítulo de las rentas agrarias» (1995: 26-27).

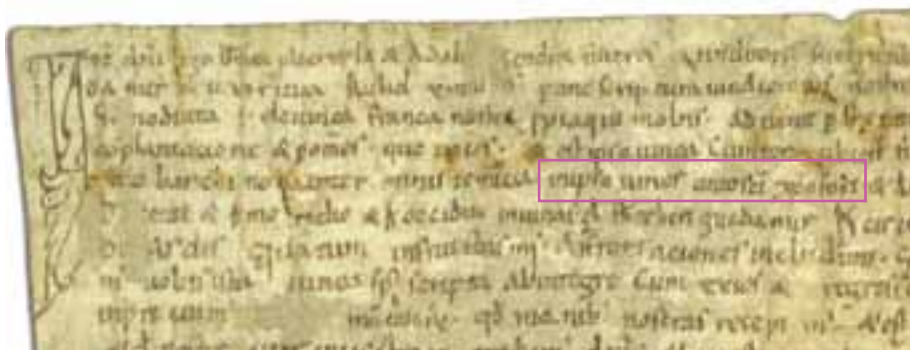
Respecte Llinars, *Linaros* a la documentació, es tractava d'un domini alodial de la família Bonuç (RUIZ: 2000). Cal, però, aturar-se en aquest topònim una mica més. Crec que és prou significativa, respecte a la rapidesa del canvi feudal pel que fa a la imposició de la vinya, l'estadística aquí aportada. Tan sols he pogut recollir documentació útil en referència als cinquanta primers anys del segle XI. Mentre de 1001 a 1025 les mencions són de vuit *terras* per dues *vineas*, els següents vint-i-cinc anys ens mostren un canvi radical: sis *terras* per setze *vineas*. És també interessant comprovar

que, malgrat l'espectacular augment de les mencions de vinya, les mencions de terra no baixen de manera significativa. És a dir, que el creixement del cultiu de la vinya no es fa a costa de l'espai destinat al cultiu de cereals, sinó que –com ja s'ha detectat al Pallars i a la Cerdanya¹²– es degué produir en llocs marginals respecte del cultiu base per a la subsistència pagesa, quan no es trobava en vinyers especialitzats. Contràriament, en el cas de topònims referents a zones més extenses, com Matadepera, la imposició de la vinya es retarda fins al període 1051-1075. A més, en topònims relacionats amb cursos fluvials, com Rimulnell –l'actual riera de Sant Quirze del Vallès–, s'hi mostra el predomini de terres de manera més concreta, com ja s'indicava a l'estudi anterior.

Finalment, l'única referència toponímica que he trobat referida a artigades, *Budigas*, també està relacionada amb el conreu de la vinya.¹³ Així, doncs, les famoses *rupturas* o roturacions altmedievals –de les quals tan sols n'he documentat una referència¹⁴– estarien, per al cas terrassenc, en relació amb la imposició d'aquest cultigen i, per tant, s'hauria de relativitzar la importància de l'ampliació dels espais de conreu feta per les comunitats pageses mitjançant aquest mètode.

Pel que fa als vinyers, n'he localitzat quatre referències. El primer se situa al Sot l'any 1023 (SLM, doc. 199). Efectivament, és un dels quatre topònims on es detecta una supremacia de la vinya sobre els cereals. També pot fer referència a un vinyer un lloc anomenat «Vinea Longa» propietat del canonge Ramon Queruç, que ho donarà a Sant Llorenç l'any 1059: «dono Domino Deo et Sancti Laurentii [...] ipsam vineam Longam simul cum ipsos arbores vel ipsa terra que est in circuitu» (SLM, doc. 394). El més clar, però, és el «viner ante Sancti Christofori» (SPSM, doc. 64), que segurament és també el «vineario episcopale» que en el mateix lloc apareix l'any 1099 (DCM, doc. 78). Finalment, a Matadepera, trobem un «locum vocitatum Vineas de Famida qui sunt de Bernardus presbiter» (SLM, doc. 476). Així, doncs, tres dels quatre vinyers localitzats pertanyen a feudals, especialment religiosos, mentre que del quart, no n'he trobat cap altra referència més específica.

Document de 4 d'agost de 1067 on apareix el vinyer davant de Sant Cristòfol («ipso viner ante Sancti Christofori»). ACVOC. AHT Priorat de Santa Maria d'Ègara. Pergami I-59.

Sembla, doncs, que l'opció per la concentració de terres destinades al cultiu de la vinya és una opció feudal. El seu objectiu és el de reorganitzar l'*antieconòmica* dispersió de parcel·les, fruit d'una lògica pagesa, per tal de rendibilitzar-ne l'explotació. Aquest fenomen –el de la concentració del parcel·lari– ja ha estat descrit en el cas del monestir de Sant Cugat del Vallès. Joan Ruiz ha observat un canvi de tendència sota l'abadiat d'Odó (985-1010) en l'adquisició de terres. Així, en aquests vint-i-cinc anys el 46% de les adquisicions se centrà en els quatre termes situats al voltant del monestir, mentre que el 54% restant se'l repartiren 55 termes diferents (1998: 33). El Vallès Oriental, per exemple, deixa d'interessar enfront de les zones més properes al monestir, de tal manera que el 65% de les adquisicions efectuades cerquen la concentració del domini santcugatenc (1995: 47).

Aquesta estratègia de concentració, com argumenta el mateix autor, era la que també seguien les nissagues feudals: «La formació, delimitació i fixació del patrimoni de les famílies aristocràtiques laiques obligaren el monestir a respondre de la mateixa manera per tal de mantenir-se i consolidar el seu "estatus" dins el comtat de Barcelona» (1995: 50). Ara bé, la preeminència que Ruiz Culell dona al «concepte de *topos*, de sòl patrimonial» (1998: 16), fruit dels canvis de mentalitat a l'aristocràcia, en detriment de la renda feudal, fa que acabi reconeixent que resulta «força complicat, sinó gairebé impossible, d'intentar esbrinar les raons que guiaren l'abat Odó en el procés selectiu dut a terme en el moment d'adquirir una propietat» (1998: 42). Per tant, ni que sigui per elisió, l'anàlisi estadística d'aquest autor s'ha convertit en una esplèndida manera de mostrar que, per a entendre de la manera més profunda possible com es produeix la concentració del parcel·lari, especialment el dedicat a la vinya, hem de tenir en compte el paper de la renda feudal. A més, aquesta reorganització es realitza d'una manera ràpida, tot just en un quart de segle, com hem vist que succeeix a Terrassa.

En resum, la vinya esdevé el punt de partida de la irrupció feudal en el control i la reorganització de l'agricultura al *castrum Terracie* produïda per la imposició de la renda. Aquesta irrupció és prou evident ja a mitjan segle XI, com proven, tant la redistribució del parcel·lari respecte als cursos fluvials, com el procés de creixement i concentració de les parcel·les de vinyes respecte a les de cereals. No crec que sigui una simple casualitat que la cronologia d'aquest procés coincideixi amb els anys de major activitat en l'acapament de franqueses per part dels senyors locals. Mitjançant la confirmació comtal, els magnats locals i els monestirs engrandeixen llurs dominis i s'enriqueixen amb la imposició de la vinya, tot reorganitzant l'agricultura pagesa. Aquesta coincidència ve a reforçar la interpretació de la concessió de franqueses del 1025 que he proposat en un altre lloc (RUÍZ: 2001). La carta de franqueses atorgada pels comtes de Barcelona Berenguer Ramon i Sança, en contra de les interpretacions tradicionals, constitueix, almenys per al cas terrassenc, el cop de gràcia definitiu a l'autonomia pagesa en la gestió dels seus processos de treball.

3. Cerealicultura feudal: una imposició parcial?

Si hi ha un estudi clàssic, gairebé fundacional, en el camp de la cerealicultura medieval és el de Jean Pierre Devroey (1990). No per la temàtica, tractada a bastament des de feia decennis, sinó per l'enfocament. La diferència entre cereals vestits i cereals nus es transforma gràcies a aquest estudi en un dels millors mesuradors de la creació d'una agricultura feudal. Com recorda Devroey, del segle x al XIII l'ordi fou suplantat pel sègol i el blat (1990: 238). El motiu principal és el monopoli per part dels senyors feudals dels molins. Mentre el gra vestit –com és el cas de l'ordi– presenta el desavantatge d'haver-lo de despallifar abans de moldre'l, el gra nu estalvia temps i treball i s'agilitza així el procés de mòlta, bo i evitant despeses innecessàries per als feudals. Ben al contrari que per als pagesos, ja que els cereals vestits oferien unes millors condicions naturals per al seu emmagatzematge i conservació, a més d'uns rendiments molt més estables que els nus, qüestió aquesta importantíssima a l'hora de fer els càlculs per garantir la supervivència del grup pagès (1990: 240).

3.1. El predomini de l'ordi: un exemple de silenciosa resistència pagesa

L'ordi és el cereal dominant al *castrum Terracie* durant el període que tractem. Com resumeix Pere Roca: «Les comunitats pageses [...] conreaven pocs cereals de qualitat, com ara els forments i els blats (en canvi, a la documentació hi ha moltes citacions d'ordi), i havien estès el conreu de la vinya i els horts» (1993: 86, cursiva meua). Aquest predomini es dedueix per al segle XI en vendes i empenyoraments, mentre que per al segle XII són, sobretot, els testaments els que aporten més informació, ja que expliciten el tipus de cereal llegat. Contràriament, les cartes precàries i les donacions a parts de fruit empren el genèric *panis* (SPSM, doc. 163, 180, 183).

Fins a mitjan segle XI, en concret fins a l'any 1046, trobem trenta-dos documents, essencialment compravendes, on apareixen mencions de cereals. En vint-i-vuit es menciona l'ordi, mentre que tan sols en set apareix el blat (*forment* o *blad*). Posteriorment, les mencions disminueixen degut a l'increment de les donacions i precàries a la documentació. Tanmateix, el percentatge no sembla variar: onze mencions d'ordi respecte a tres de blat. En total, per al segle XI, tenim trenta-nou mencions d'ordi per deu de blat. Aquest 80% de mencions d'ordi, si seguim la proposta de Devroey, semblaria indicar que el procés de feudalització en la cerealicultura al *castrum Terracie* no fou tan evident com aquí es planteja. Ara bé, els ritmes d'imposició de cereals nus, com recordava a l'inici d'aquest apartat, forçosament havien de ser més lents que els d'imposició de determinats cultius com la vinya.

No sembla detectar-se un predomini aclaparador del blat entre les opcions feudals. Així, l'any 1010 Borrell, sacerdot, s'apropia d'un molí per un deute de quatre mancusos (1'5 mancusos d'or, un quartà d'*annona* i una aimina i vuit punyeres

de blat). Un exemple més clar el trobem l'any 1085. Miró Renard i la seva esposa Guilla estableixen a Sunifred i Ermengarda una peça de vinya erma perquè hi plantin vinya i «d'una altra terra que allà hi ha [...], conreeu-la [...] i del seu fruit [...] doneu-nos la quarta part del vi i la tasca del blat fidelment» (SLM, doc. 466). Però l'any 1020, l'abat Odger compra una terra amb vinya per un mancús i cinc aimines d'ordi (SLM, docs. 131 i 185).

En canvi, sí que es pot comprovar l'interès de la pagesia per cereals vestits com l'ordi. Es tracta del document amb què iniciava aquest article. Llobeta i el seu fill Ponç, l'any 1043, venen les seves possessions perquè la pedregada ha acabat amb les seves collites i, com el mateix document explicita, estan passant gana. L'interessant del document és que les venen per set aimines d'ordi. Sembla, doncs, que els pagesos no consideraven aquest cultigen com un cereal de *poca qualitat*. A l'hora de jugar-se la supervivència, no tenen cap dubte a escollir l'ordi, que té uns rendiments molt més regulars que el blat i, per tant, permet establir els càlculs per a la supervivència familiar d'una manera més fefaent que no pas la irregularitat anual del blat.

Pel que fa a la primera meitat del segle XII, com he dit anteriorment, les referències a cereals provenen sobretot de testaments. En tots aquells que s'hi esmenten cereals trobem la presència d'ordi (SPSM, docs. 99, 107, 108, 113, 119, 142 i 146), mentre que només en dos hi trobem també mencionat el blat (SPSM, docs. 107 i 116). Els testadors són ja clarament pagesos tinents de Sant Pere i Santa Maria. En concret, membres de l'elit rural que s'ha anat consolidant al terme terrassenc, fruit de la feudalització de les relacions socials de producció. Lleguen diversos masos (per tant, no els treballen tots directament) que, sovint, pertanyen a diversos senyors. Joan Ermemir, Guillem Isarn, Ponç Guillem o Pere Dalmau, nous cognoms que no permeten vincular-los amb els documentats al segle anterior i que, així, reforcen la identificació dels aloers del segle XI terrassencs com a magnats i no com a simples pagesos benestants.

Finalment, el capbreu comtal de Ramon Berenguer IV, datable l'any 1152 per a l'apartat dedicat a Terrassa, fa mencions de rendes genèriques («in pane et uino octauum») i, més interessant per ara, d'un cens fix de «.iii. sextarios ordeï et emina et media quart<er>a frumenti de ublies».¹⁵

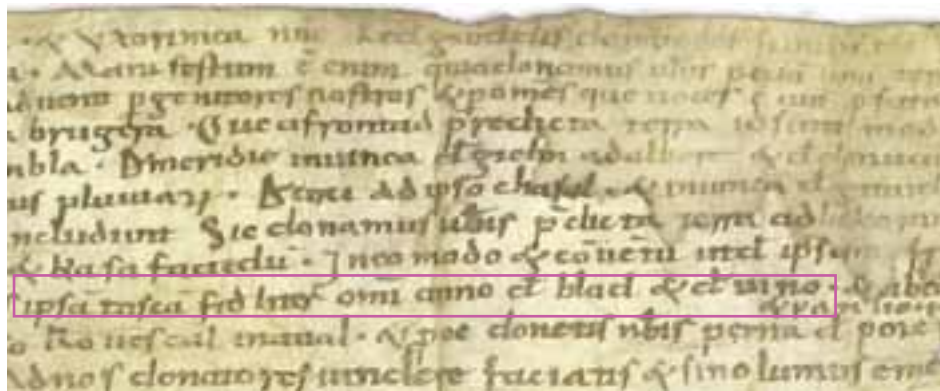
Així, doncs, a partir de les mencions documentals és innegable el predomini de l'ordi durant el període d'estudi. De fet, aquest predomini s'allarga també a la segona meitat del segle XII. És en aquest període on trobem, però, la major part de cartes precàries d'aquesta centúria. Com he dit abans, no s'hi especifica el tipus de cereal, sinó que s'empra el mot genèric *panis*, a l'hora d'especificar el pagament de la tasca, el novè o el quart de la collita. Tanmateix, pot ser significatiu el fet que l'única vegada que s'explicita el tipus de cereal per a satisfer els censos en les precàries, aquest sigui el blat. Així, l'any 1105, Gerbert Hug i la seva esposa Letgarda donaren

unes terres a Guillem Bonfill i la seva esposa a condició que paguessin, entre d'altres censos, «la tasca del blat i del vi cada any fidelment» (SPSM, doc. 95). A més, l'any 1201, tenim notícia del redelme del blat al terme terrassenc («retrodecimam frumenti de tota Terracia»), que el prevere Berenguer de Far tenia en batllia pel priorat rufenc.

L'època de l'any en què es sembrava el cereal sembla ser, principalment, la tardor. Ho he deduït a partir de l'anàlisi d'algunes de les vendes i les donacions precàries de molins en què s'especificava el període o bé de la mòlta o bé del pagament dels censos. Potser l'exemple més clar és el de la carta precària atorgada l'any 1092 sobre un molí, en la qual aquest és donat «in tale conventu, ut per uniuersum anno donetis nobis sextario I de ordio ad mensura de merchad et migera I de fromenti mediante marcii et non abeat is ibi licentia alium senioriaticum facere nec aclamare, nisi nos presentes» (SLM, doc. 484). S'ha de destacar que aquest molí es troba a Sant Julià d'Alta, al lloc conegut com *Mulinos Comitales* i que, probablement, en aquest document es recull la menció més primerenca del mercat de Terrassa, amb aquesta *mensura de merchad*. Tornant, però, a la qüestió del tipus de cereal, com molt bé s'especifica, el cens d'un sester d'ordi i una mitgera de forment serà lliurat *mediante marcii*, és a dir, quan es produeix la sega dels cereals plantats a l'octubre o novembre de l'any anterior.¹⁶

En aquest sentit, J. Bolòs recordava que el mill i el panís «als països mediterranis eren els únics que podien ésser sembrats a la primavera, contràriament a allò que s'esdevenia amb tots els altres cereals [...] que eren d'hivern» (1993-4: 163). No crec, però, que només es plantessin ordi i blat d'hivern. Segurament són cereals de primavera, els que van anar a parar a les moles d'un molí de Jonqueres l'any 1001 durant

Donació precària de 29 d'abril de 1105 on consta la condició de pagament anual de la tasca del blat i del vi («ipsam tascam fideliter omni anno de blad et de vino»). ACVOC. AHT Priorat de Santa Maria d'Ègara. Pergamí I-91.

quatre dies i quatre nits per retornar un deute de tres mancosos d'or a Borrell, sacerdot i jutge (SLM, doc. 104). Hi ha dues possibilitats: cereal de primavera, recollit el mes anterior, o cereal d'hivern, emmagatzemat en sitges. Un altre empenyorament mostra com, de fet, convivia tots dos tipus de cereals. L'any 1018, i per un deute de quatre mancosos d'or, Ató i la seva esposa Fruiló empenyoren a Ramon «dies VI et noctes VI ab integre [...] usque mense november ista proxima ventura» (SLM, doc. 178). Com que el document és datat al novembre, el beneficiari compta amb sis dies i sis nits –quan ell ho cregui oportú– durant tot l'any següent per a cobrar-se el deute. Tanmateix, els cereals predominants havien de ser els d'hivern: de les quatre vendes de torns per moldre restants, tres es produeixen a l'abril (SLM, docs. 131 i 180; DCM, doc. 29) i la quarta al juny (SLM, doc. 43). A més, entre d'altres motius, és a la primavera quan més cabal d'aigua hi trobem als rius, la qual cosa permetria concentrar el procés de mòlta en poques setmanes, dia i nit, com recorden els documents.

3.2. Tècniques de conreu del cereal: eines i bèsties

En aquest apartat pretenc recollir indicis sobre les tècniques per a la preparació del sòl que s'utilitzaven als camps de conreu de cereal del *castrum Terracie* al llarg dels segles x i xi, a través de l'estudi sobre el parcel·lari (Quadre 1) i de les mencions a la documentació tant d'eines com de bèsties.

Si tenim en compte els percentatges oferts per l'anàlisi del parcel·lari, sembla clar que al segle x les terres al costat de torrents eren el sòl preferent per a dur a terme el conreu de cereal per part de les comunitats pageses. Un 70% de les parcel·les com a mínim afronten amb un torrent. Segons F. Sigaut, hi ha quatre medis en els quals es practica l'agricultura. En funció d'aquests medis, Sigaut defineix quatre tipus d'agricultura, dues de les quals ens interessen especialment: la de gespa i la de fang (1975: 212-215). Aquesta darrera és la que es pot identificar, com recordava més amunt, amb el tipus d'agricultura que es practica clarament al segle x al terme de Terrassa. Com resumeix J. Oliver: «L'agricultura del fang, o practicada a les lleres fluvials regularment inundades per les crescudes, es caracteritza també per la virtual absència de treball de sòl. Així, hom sembla al fang i enterra les llavors, o bé amb una sola passada de l'arada, o bé amb el trepig directe del bestiar» (1998: 49). Aquestes observacions, per al cas terrassenc, ja les havia aportat amb anterioritat Pere Roca: «El terreny a la vora dels torrents té una fertilitat natural i unes condicions edàfiques excel·lents. La textura del sòl és de tipus llim [...] és fàcil de treballar i l'esforç esmerçat en la collita és relativament petit. No calen arades; n'hi ha prou amb unes eines senzilles» (1993: 86).

Oliver, però, va més enllà i proposa la idea que aquest tipus d'agricultura fou desarticulada pels feudals, als quals, degut a la imposició del conreu de cereals de secà, especialment aptes per a la creació de renda, els interessa molt més l'agricultura

de la gespa (1998: 69-75). Una agricultura que, com recorda Sigaut, es caracteritza per un màxim de treball del sòl, i esdevé el medi agrícola més dur (1975: 213-214). Crec, doncs, que la baixada en el percentatge de terres que afronten amb torrents, observable des de l'inici del segle XI, es pot relacionar clarament amb una iniciativa feudal –tal com proposava Oliver– en contra de les preferències pageses per una agricultura del fang que requereix menor treball per a uns resultats no gaire diferents.

No només, però, es pot comprovar la imposició d'aquest tipus de treball de sòl a través dels canvis en el parcel·lari. Aquest fenomen també està lligat a una sèrie d'eines i de tècniques, innecessàries en l'anomenada agricultura del fang. Sens dubte, la tècnica de preparació del sòl que més comunament ha estat associada a l'agricultura de gespa és el guaret. No conec, però, mencions anteriors al segle XII que documentin el guaret. En concret, Jaume Oliver identificà l'esment de guaret més antic que es coneix ara per ara a la documentació catalana en un empenyora-ment de l'any 1183, a Granollers (1996: 130). Per la meua banda, he localitzat una referència encara més primerenca del guaret: l'any 1167, en un document situat a Santa Perpètua de Mogoda s'indica que «in iamdicto campo habebas expletum vel guaret» (DCM, doc. 132). Probablement, com més s'investigui en aquest camp, aniran apareixent mencions més antigues d'aquesta tècnica.

Ara bé, hi ha una sèrie d'eines, com és el cas de l'arada o la *carruca*, que van íntimament lligades al guaret. És possible, doncs, deduir l'ús d'aquesta tècnica de preparació del sòl de les mencions de dites eines. El problema és que són escassíssims els documents on aquestes hi apareixen. A més, s'ha de afegir que són els pagesos els qui posseeixen llurs eines i, per tant, això explica que aquestes no es documentin en excés en els inventaris o políptics de les grans institucions monàstiques (DELA-TOUCHE: 1977). Així, doncs, gairebé els únics documents útils per al nostre període d'estudi són els testaments.

Pel que fa al cas terrassenc, la primera rella es documenta l'any 1049, en el testa-ment d'Ermemir (SLM, doc. 348). Tan sols es documenten dos exemples més, tam-bé en testaments: l'any 1050 a Llacera, dins el castell de Pera, al testament de Fruiló, i l'any 1080 al d'un tal Joan (SLM, docs. 351 i 459). També, però, es pot deduir la presència de relles per l'aparició a la documentació d'animals de tir com els bous. Així, la primera menció d'un bou es troba a la precària que Orpí féu a Ferriol l'any 973, com a pagament (SLM, doc. 45). Mencions més evidents són la de «parilio I de bovos cum illorum apario» (SLM, doc. 222) i la de «parilium unum de boves cum illorum strumenta» (SLM, doc. 492). Els bous apareixen també, de manera aïllada, clarament relacionats amb els feudals. Així, hi figuren en els testaments del prevere Longobard i, de Guillem, levita, en una donació del sacerdot Borrell a Sant Llorenç, i al testament de Ponç Seniofred –recordem l'activa presència d'aquest en la compra de franqueses–, entre d'altres.¹⁷

Respecte a la problemàtica dels rendiments de l'agricultura altmedieval, tan sols cal fer una repassada a les xifres tan dispars ofertes pels diferents historiadors per entendre que, a hores d'ara, ningú no és capaç de proposar una metodologia prou rigorosa com per oferir dades fiables. El que és clar, com ja demostraren Delatouche (1977) i Devroey (1990), és que els percentatges més baixos oferts per G. Duby, 1:1'6¹⁸ (1992), no es poden acceptar, ja que ni tan sols serveixen per garantir la següent collita, com molt bé ha mostrat Delatouche (1977: 77). A més, el mateix autor distingeix, amb encert, entre una agricultura extensiva en el *dominicatum* i una d'intensiva als masos amb una major productivitat, mentre que acaba proposant uns rendiments de 1:4.

Devroey, per la seva banda, es mostra prou escèptic davant la possibilitat d'oferir dades fiables sobre els rendiments degut al desconeixement del valor concret de les mesures de capacitat i de superfície del període (1990: 245), tot i que conclou juntament amb Delatouche que cal diferenciar l'agricultura intensiva de l'extensiva pel que fa a rendiments. Finalment, Georges Comet se sumà al debat tot recordant que: «La polémique se situe au point de départ des données chiffrées [...] à l'époque carolingienne. De là tout découle: si les rendements sont très bas, cela signifie qu'il y a eu une amélioration du IXe au XIIIe siècle» (1992: 300). Comet analitza també el capitular *De villis* però des d'una òptica diferent. Així, fa entrar a la discussió un nou component: l'aportació calòrica. Tot prenent com a referència una ració estàndard de 3500 cal./dia i suposant que els cereals constitueixen al voltant del setanta per cent de la dieta,¹⁹ conclou que el cereal restant un cop descomptada la llavor per a l'any següent serviria per alimentar 125 homes adults durant tot un any. Com veiem, les dades produïdes per la historiografia a partir de la documentació són força dispars i cap de les propostes sembla poder afirmar res del cert. ¿Passa el mateix amb les dades produïdes des de l'arqueologia experimental?

Des de l'inici de la dècada dels noranta del segle passat s'està aplicant a Catalunya, per primer cop, un programa d'arqueologia experimental destinat a comprovar, entre d'altres variants, el rendiment de cereals com l'ordi (*hordeum vulgare*) i el blat (*triticum dicoccum*) al jaciment de l'Esquerda (REYNOLDS, 1997). Els resultats, tot i relativitzats pel mateix director del projecte, corroboren les opinions de Delatouche o Devroey (1990: 245). Pel que fa als cereals sembrats a la tardor, mitjançant el sistema triennal, la pitjor collita d'ordi, de l'any 1994, oferí un rendiment de 1:16, mentre que la millor, l'any 1992, fou de 1:53; pel que fa al blat, 1:22 i 1:34, respectivament i coincidint amb els mateixos anys. Tal com Reynolds conclou, tots els resultats superen el màxim rendiment (1:10) evidenciat pel registre documental per a època medieval. De fet, quan s'han acostat als baixos rendiments proposats tradicionalment, la collita havia sofert a causa del clima o d'algun desastre extrem (1997: 506).

Per descomptat, generalitzar els resultats d'una sèrie de collites extretes d'uns camps de 8 x 8 m, amb unes condicions climàtiques i edàfiques determinades i amb una tècnica de conreu concreta (*seed-drill*) és arriscat i pot ser titllat d'absurd i, en bona lògica, Reynolds se'n cuida molt de generalitzar-los. Però, sincerament, no crec que sigui més arriscat que l'ús de notícies documentals aïllades i del tot insuficients, que és allò que fins ara ha anat emprant la historiografia per a tractar el tema dels rendiments.²⁰ Un tractament per part de la historiografia que, sovint, prescindeix de qualsevol tipus de coneixements tècnics referents a l'agricultura.

Queda clar, doncs, que, ara per ara, no és possible oferir cap dada concreta respecte als rendiments en època altmedieval. D'altra banda, tots els càlculs que s'ofereixen de manera general respecte a la cerealicultura cauen en l'error de pensar que tan sols existeix un tipus de treball de sòl, un tipus de conreu i un tipus de cultigen.

3.3. Molineria feudal: el molí i la seva distribució i gestió

No és cap novetat destacar el monopoli exercit pels feudals respecte als molins hidràulics. R. Martí va proposar els elements per a l'estudi de la hidràulica feudal i va establir a més la cronologia de l'assalt als molins pagesos protagonitzat especialment per l'Església (1988: 165-194). A continuació ens centrarem en aquest procés, començant per la localització dels molins i la descripció d'alguns dels seus trets.

Hi ha certs documents que, tot i el seu laconisme habitual, informen de característiques concretes dels molins. He pogut localitzar-ne un que val la pena transcriure en part. L'any 1016 el prevere Guadamir ven a Landeric tres dies i tres nits d'ús d'un molí situat a la «villa de Alli», prop de Sant Martí de Castellar (DCM, doc. 29). Aquest molí consta de «aquis et caput aquis et rego et caput rego et cum sua ferramenta et fustamenta et instrumenta, sicut molinus molere debet» i afronta a migdia amb «resclosa de ipso molino primero qui dicitur de comite Reimundo» i a tramuntana «in cacabum de ipso molino de Geriberto que dicunt de moro». Crec que és prou significativa la qualificació *de moro* d'un dels molins, si, a més, tenim en compte que es troba situat a la *villa de Alli*. Probablement, ens trobem davant d'un cas de sistema hidràulic d'origen andalusí tot i que, de moment, a falta d'estudis arqueològics, tan sols l'antropònim serveix per a fonamentar aquesta proposta. El molí se situa en un *alveolo* del riu Ripoll i, lluny de trobar-se aïllat, forma part d'un complex de, com a mínim, un total de tres molins, un d'ells del comte. No per atzar, el molí del comte és el *primero*, és a dir, el que té preferència a l'hora de rebre l'aigua, fet cabdal en el disseny d'un espai hidràulic (BARCELÓ, 1996).

Finalment, veiem com els molins altmedievals eren formats per elements de fusta i de ferro que devien subjectar el mecanisme dedicat a la mòlta i que apareixen com *instrumenta sicut molinus molere debet*, és a dir, les moles i les pales, situats al cacau

o, com apareix a la documentació, *kakavo*. Aquests molins, segons Martí, eren «accionados por una rueda horizontal —o turbina— que transmite directamente el movimiento a la muela volandera sin necesidad de engranajes complejos» (1988: 167).

Dels dinou documents on apareixen molins,²¹ catorze se situen al riu Ripoll i la major part d'aquestes mencions, a la vila de Jonqueres.

Pel que fa a la gestió d'aquests molins, la majoria passen a ser controlats per magnats. De fet, és prou significativa la cronologia de llur aparició documental, en aquest aspecte. Setze de les dinou mencions se situen entre el 973 i el 1022, i onze d'aquestes en els primers vint anys del segle XI. Aquesta concentració cronològica indica el clar interès senyorial pel domini d'aquestes eines de transformació ja als primers vint-i-cinc anys de l'onzena centúria,²² coincidint amb l'evident transformació en el parcel·lari dedicat al cereal que en el primer apartat comentava. D'entre els compradors o receptors de molins i torns de molins, poden ser qualificats com a senyors sense cap mena de dubte: el veguer El·leamar (DCM, doc. 8), el monestir de Sant Cugat (CSC, doc. 282), Borrell, sacerdot i jutge (SLM, doc. 112 i 113), Adalbert, prevere (SLM, 131), Udalguer (SLM, doc. 180 i 195), el monestir de Sant Llorenç (SLM, doc. 335) i Bonfill Odesend (SLM, doc. 431). El·leamar comprà uns molins que formen part d'un alou del comte valorat en 250 sous l'any 974. Udalguer, probablement el germà de Gerbert Bonuç, adjuntant ambdós documents, compra i empenyora per un valor de 23 mancusos d'or. Respecte a Bonfill Odesend, és senyor de Polinyà.

A aquest llistat es podrien afegir Landeric, que compra l'*hereditate* d'un molí, consistent en tres dies i quatre nits, i una sort on s'hi conreava cànem per dos mancusos d'or,²³ un molí amb les seves instal·lacions per 9 mancusos d'or (DCM, doc. 26) i quatre dies amb les seves nits com a torn en un altre molí per 4 mancusos d'or (DCM, doc. 29). També Sesmó, que paga quatre unces per un molí amb terres (SLM, doc. 160), i Guifred, que comprà un molí amb terres per també quatre unces d'or l'any 1014 (SLM, doc. 150) i que dos anys més tard rebia una *hostalitate* de part del comte (SLM, doc. 159). Si tenim en compte que una de les mencions és tan sols un molí afrontat (SLM, doc. 68) i la darrera és una donació precària a part de fruits (SLM, doc. 484), catorze de les disset mencions restants són protagonitzades clarament per magnats.

Sembla confirmar-se, per tant, a nivell local, el quadre català descrit per Ramon Martí respecte al control dels molins per part feudal a partir del segle XI (1988c: 178). Quelcom semblant succeeix a d'altres territoris propers de l'Europa feudal. Així, al Rosselló, segons ha estudiat Sylvie Caucanas, tant els molins com d'altres complexos hidràulics pertanyen majoritàriament, en aquest cas particular, als monestirs i les seus episcopals (1995: 29). A Castella i en una cronologia similar els beneficiaris últims, tant de molins sencers (en un 84%) com de torns de mòlta (en un 88%), són monestirs i bisbats, com ha mostrat Esther Peña (1995: 97).

Bibliografia i fons editats

ALTURO I PERUCHO, J. (1985): *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (Aproximació històrico-lingüística)*. Barcelona: Fundació Noguera. 3 volums.

ARBUÉS, C. (1998): *Els espais agraris feudals de muntanya. L'exemple de Músser (Baridà)*. Memòria de Recerca dirigida pel doctor Miquel Barceló i Perelló, UAB, Bellaterra, Inèdita.

BARCELÓ, M. et alii (1988): *Arqueologia Medieval. En las "afueras" del medievalismo*. Barcelona: Ed. Crítica.

BARCELÓ, M. (1995): "Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino: una propuesta sobre su articulación". *Taller d'Història*. Núm. 6 (2n semestre), p. 61-72.

BARCELÓ, M.; KIRCHNER, H.; NAVARRO, C. (1996): *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*. El legado andalusí, Maracena.

BARCELÓ, M. (coord.) (1999): *Musulmans i Catalunya*. Barcelona: Editorial Empúries.

BENET, A. (1993): "El conreu de la vinya al Pla de Bages als segles X-XI". Dins: E. GIRALT (coord.). *Vinyes i vins, mil anys d'història...*, p. 241-264.

BENITO, P. (2001): "La formació de la gran tinença pagesa i la gènesi del mas com a estructura senyorial (segles XII-XIII)". Dins: Mª T. FERRER, J. MUTGÉ, M. RIU (eds.). *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: CSIC, p. 103-124.

BENITO, P. (2003): *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*. Barcelona: CSIC.

BISSON, Thomas N. (1984): *Fiscal Accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. Berkeley: University of California Press.

BORFO, A.; ROCA, P. (1987): "D'Ègara a Terrassa". Dins: BENAUL, Josep M et alii. *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa.

BOLÒS, J. (1993-1994): "Aportació al coneixement de les terres de conreu a Catalunya a l'Edat Mitjana". *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*. Núm. 14-15, p. 143-174.

CABRÉ I PAIRET, M. (1989): "Deodicatae y deovotae. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI". Dins: MUÑOZ, A. (ed.) *Las mujeres en el cristianismo medieval*. Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, p. 169-182.

CANTERA, E. (1997): *La agricultura en la edad media*. Madrid: Arco Libros.

CAUCANAS, S. (1995): *Moulins et irrigation en Roussillon dans l'IXe au XVe siècle*. París: CNRS Editions.

COLOMÉ, J.; VALLS, F. (1994): "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió". *Recerques. Història. Economia. Cultura*. Núm. 30, p. 47-68.

COMET, G. (1992): *Le paysan et son outil: essai d'histoire technique des céréals, France VIIIe-XVe siècle*. Roma: École Française de Rome.

DELATOUCHE, R. (1977): "Regards sur l'agriculture aux temps Carolingiens". *Journal des Savants*, p. 73-100.

DEVROEY, J. P. (1990): "La céréaliculture dans le monde franc". Dins: *L'ambiente vegetale nell'Alto Medioevo*. Spoleto, p. 221-253.

FELIU, G.; SALRACH, J. (dirs.) (1999): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Barcelona: Fundació Noguera. 3 volums.

FITÉ, F.; BERTRAN, P. (1993): "Una explotació vitivinícola altomedieval a Flix (La Noguera)". Dins: E. GIRALT (coord.). *Vinyes i vins, mil anys d'història ...*, p. 235-239.

FORBES, H. (1989), "The grandfathers and grand theories: the hierarchised ordering of responses to hazard in a Greek rural community". Dins: HALSTEAD, P.; O'SHEA, J. (1989): *Bad years economics...*, p. 87-97.

GALLANT, TH. (1991): *Risk and survival in Ancient Greece: reconstructing the rural domestic economy*. Cambridge: Polity Press.

GIRALT, E. (coord.). *Vinyes i vins, mil anys d'història: Actes i Comunicacions del III Col·loqui d'història agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Volum II*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993.

HALSTEAD, P.; O'SHEA, J. (1989): *Bad years economics. Cultural responses to risk and uncertainty*. Cambridge: CUP.

MARTÍ, R. (1988): "Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Cataluña". Dins M. BARCELÓ et alii. *Arqueología medieval. En las "afueras" del medievalismo*. Barcelona: Crítica, p. 165-194.

MILÁN TALLÓN, A.; VEA RODRÍGUEZ, L. (1993): *El terme del castell de Terrassa entre els segles VIII-XII (Organització eclesiàstica i propietat de la terra)*. Inèdit (se'n conserva una còpia a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa).

OLIVER, J. (1997): *Treball forçat? Agricultura, ramaderia i domini feudal al Pirineu: una proposta d'articulació (Pallars i Ribagorça, c. 800-1100)*. Tesina dirigida per M. Barceló, Bellaterra, Inèdita.

PEÑA BOCOS, E. (1995): *La atribución social del espacio en la Castilla altomedieval. Una nueva aproximación al feudalismo peninsular*. Santander: Universidad de Cantabria-Asamblea Regional de Cantabria.

PÉREZ I GÓMEZ, X. (1998): *Diplomatari de la cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*. Barcelona: Fundació Noguera.

PUIG I USTRELL, P. (1992): *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa (1237-1242)*. Barcelona: Fundació Noguera.

PUIG I USTRELL, P. (1995): *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*. Barcelona: Fundació Noguera. 3 volums.

PUIG, P.; RUIZ, V.; SOLER, J. (2001): *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 958-1207*. Barcelona: Fundació Noguera.

REYNOLDS, P.J. (1997): "Mediaeval cereal yields in Catalonia & England: an empirical challenge". *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*. Núm. 17, p. 495-507.

RÍUS SERRA, J. (1946): *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*. Barcelona: CSIC.

ROCA, P.; HERNÁNDEZ, A. M. (1993): "Assentaments rurals i medi natural del sud de Sant Llorenç del Munt i l'Obac als segles X i XI". Dins: *3ª Trobada d'Estudiosos de Sant Llorenç del Munt*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 85-87.

RUIZ GÓMEZ, V. (2000): "Alous, franqueses i moneta. Els instruments del poder feudal al castrum Terracie (s. X-XI)". Treball de recerca del tercer cicle de doctorat dirigit pel Dr. Antoni Virgili i Colet, UAB. Inèdit.

RUIZ GÓMEZ, V. (2001) "Algunes consideracions sobre la concessió de franqueses del 1025: l'exemple terrassenc". *Desafectos. Publicació d'història crítica*. Núm. 2 (www.historiacritica.org).

RUIZ I CULELL, J. (1995): "El monestir de Sant Cugat durant l'abadiat d'Odó (985-1010): La resposta a la nova estructuració comtal". *Medievalia*. Núm. 12, p. 41-50.

RUIZ I CULELL, J. (1998): *La formació del sòl patrimonial del monestir de Sant Cugat del Vallès (980-1010)*. Treball de recerca del Programa de Doctorat "Economia, societat i cultura antiga i medieval", dirigit pel Dr. J. E. Ruiz-Domènec, UAB.

SALRACH, J. M. (1990): "*Nos traximus de heremo primi homines*: Notes sobre la fase de creixement medieval". *Cota zero*. Núm. 6, p. 86-91.

SALRACH, J. M. (1993): "La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana". Dins E. GIRALT (coord.). *Vinyes i vins, mil anys d'història ...*, p. 117-145.

SALRACH, J. M. (coord.) (2004): "Edat Mitjana". Dins E. GIRALT (dir.). *Història agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Fundació Catalana per la Recerca, UB, UAB, UG, UIB, UJI, UL, UPE, URV, UV.

SCOTT, James C. (1976): *The moral economy of peasants*. Yale University Press.

SERRA, A. (1993): "El vi, la seva importància i la seva elaboració entre els segles XIII-XV a la Catalunya Central". Dins E. GIRALT (coord.). *Vinyes i vins, mil anys d'història ...*, p. 281-298.

SIGAUT, F. (1975): *L'Agriculture et le feu: rôle et place du feu dans les techniques de preparation du champ de l'ancienne agriculture européenne*. Paris-La Haye: Mouton & Co.

TO FIGUERAS, L. (1997): *Familia i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

WICKHAM, C. (1995): "Rural society in carolingian Europe". Dins: R. MACKITTERICK (ed.). *The New Cambridge medieval history, vol. II, c. 700 – c. 900*. Cambridge: CUP, p. 510-537.

Notes

- 1 Sigles emprades: ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó; ACVOC. AHT: Arxiu Històric Comarcal de Terrassa; ASA: Arxiu Antic de Santa Anna de Barcelona (942-1200); CBA: Capbreu primer de Bertran acòlit (1237-1242); CSC: Cartulari del monestir de Sant Cugat del Vallès; DCM: Diplomataris de la cartoixa de Montalegre (segles X-XII); SLM: Diplomataris de Sant Llorenç del Munt dels segles X i XI; SPSM: Diplomataris de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara (958-1207).
- 2 Segons Miquel Barceló, «L'autonomia pagesa és el conjunt de decisions sobre on es conrea, què es conrea, quan es fa, en quina quantitat i quin volum pot tenir la gestió del bestiar. Els equilibris interns d'aquest conjunt són força inestables i qualsevol pressió exterior sobre un dels seus components provoca alteracions difícils de recompondre, i més si aquestes pressions es produeixen de forma regular. Vull dir, que una cosa és botí, esporàdic, i l'altra una exigència de renda que arriba a formar part de les estimacions pageses de producció i s'esmuny, irreversible, dins el conjunt de decisions subvertint-ne la seva mecànica» (1999: 30).
- 3 SLM, docs. 1-8, 10 i 11.
- 4 L'any 984 Bonadona, vídua ja, vengué al jutge Borrell unes terres situades, no per atzar, a Meià (SLM, doc 66).
- 5 Barcelona, IEC, Secció Històrico-Arqueològica, Catalunya Carolíngia, Comtat de Barcelona, carp. Sant Benet de Bages, núm. 9-14, 16-18, 20, 21 i 26.
- 6 Barcelona, IEC, Secció Històrico-Arqueològica, Catalunya Carolíngia, Comtat de Barcelona, carp. Sant Benet de Bages, núm. 10, 13, 16, 17 i 21.
- 7 SLM, docs. 111, 123, 144, 146 i 192.

- 8 SLM, docs. 114, 155, 269, 301 i 328.
- 9 SLM, docs. 29, 156, 323, 406, 411, 421; SPSM, doc. 42, 69 i 82.
- 10 Ningú no dubta de la rellevant categoria social de les *devotes* i *deodicatae* (CABRÉ: 1989).
- 11 SLM, docs. 127, 183, 189, 238, 258, 348, 419, 422 i 432. Sóc conscient que, precisament, són els senyors feudals els que generen la major part de la documentació i aquesta no reflecteix la realitat de manera completa. Potser no es pot parlar de monopoli, però sí que és evident l'interès per controlar aquestes eines, interès que sí que la documentació reflecteix.
- 12 Vegeu, respectivament, OLIVER (1997) i ARBUÉS (1998).
- 13 Es tracta un altre cop del document de SLM núm. 419.
- 14 Apareixen unes «tallates» l'any 1094 afrontades amb una peça de terra situada a Matadepera (SLM, doc. 490).
- 15 Thomas Bisson, FAC, vol. II, 1, Q.
- 16 Reconec que és potser un pèl aviat, el mes de març, perquè es produeixi la sega, ja que el cereal ha d'estar completament sec. De fet, el mes d'abril sembla ser el més corrent, com tot seguit veurem, en considerar les vendes de torns per moldre.
- 17 SLM, docs. 189, 299, 335 i 438.
- 18 Pel que fa a la historiografia catalana, un seguidor de G. Duby és, per exemple, J. M. Salrach (1990: 86). Per a una crítica d'ambdues postures, a part les que segueixen en aquest apartat, recomano M. Barceló (1988 i 1995).
- 19 Aquest darrer percentatge l'extreu d'estudis de l'antropologia colonial francesa realitzats a Tunísia a mitjan d'aquest segle. Tot i tractar-se de condicions climàtiques, geogràfiques i socials prou diferents, el fet de tractar-se de dues societats preindustrials amb tècniques agrícoles similars fa que per a G. Comet la comparació sigui possible.
- 20 El mateix Georges Comet reconeix, pel que fa als rendiments en època carolíngia: «Tout tourne autour de l'interprétation d'un texte de quelques lignes» (1992: 301), en referència als *Brevium exempla* del capitular *De villis*.
- 21 Els documents són SLM, 43, 68, 112, 113, 131, 150, 160, 178, 180, 195, 335, 431 i 484; DCM, 8, 26, 29 i 30; CSC, 282; ACA, Cancelleria Reial, Pergamins de Ramon Borrell, carpeta 5, núm. 60.
- 22 Aquest interès es demostra clarament en un dels documents protagonitzat per Borrell, sacerdot i jutge, el qual compra «terra culta vel erma cum aqua a mulino faciendum», situada a Jonqueres (SLM, doc. 112). És, a més, l'única notícia en què es pot datar la construcció d'un molí, el document és de l'any 1003. En referències textuais, ja apareixen al segle x i, si fem cas de l'apel·latiu que rep un molí situat a la «villa de Alli», podem retrocedir al segle viii en algun cas.
- 23 ACA, Cancelleria Reial, Pergamins de Ramon Borrell, núm. 60.